

ПРОФЕСІЙНО ВАЖЛИВІ ЯКОСТІ ПЕДАГОГА ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

У статті досліджено професійно важливі якості педагога вищого навчального закладу. Розглянуто існуючі визначення поняття “професійно важливі якості” та їх види. Викладено результати опитування викладачів вищого навчального закладу зі стажем науково-педагогічної роботи від п’яти до десяти років щодо важливості професійно важливих якостей педагога для успішного виконання педагогічної діяльності.

Ключові слова: педагогічний процес, якості педагога, особистісні якості, здібності педагога, навчальний заклад.

Успішне вирішення завдань національного виховання безпосередньо пов’язано з удосконаленням підготовки педагогів, їх професійної майстерності, ерудиції й культури. Жодна інша професія не ставить таких вимог до людини, як професія педагога, педагога-вихователя. Педагог зобов’язаний бути яскравою, неповторною особистістю, носієм загальнолюдських цінностей, глибоких і різноманітних знань, високої культури; прагнути до втілення в собі людського ідеалу. Особливі професійні й суспільні функції вчителя, необхідність бути завжди на виду в найоб’єктивніших суддів – своїх вихованців, зацікавлених батьків, широкої громадськості зумовлюють підвищені вимоги до особистості вчителя, його морального обличчя. Вимоги до педагога – це імперативна система професійних якостей, які визначають успішність педагогічної діяльності. Практична педагогічна діяльність лише наполовину побудована на раціональних технологіях, друга її половина – мистецтво. Тому перша вимога до професійного педагога – наявність у нього професійно важливих якостей для успішного виконання своєї діяльності. У цьому контексті важливого значення набуває таке підвищення професіоналізму педагогів, яке відповідає сучасності. Підготовлені в системі педагогічної освіти фахівці покликані стати носіями ідей оновлення на основі збереження та примноження кращих традицій української освіти. Вищезазначене говорить про актуальність проблеми дослідження професійних та особистісних якостей педагогів вищих навчальних закладів.

Аналіз наукових джерел засвідчив наявність чималої кількості теоретичних і практичних надбань психологів та педагогів щодо досліджень у галузях психології педагогічної діяльності (І. Зимня, Н. Кузьміна) та професійної підготовки майбутнього педагога (Л. Мітіна, Є. Бондаревська, А. Маркова, В. Сластьонін та ін.). Загалом у цих працях висвітлено окремі підходи до структури професійноважливих якостей педагогічних працівників, проаналізовано психолого-педагогічні засади їх успішної діяльності тощо. Але, враховуючи складність досліджуваної проблеми, вона ще є дуже актуальною, особливо професійно важливі якості (ПВЯ) педагогічних працівників у вищих навчальних закладах.

Мета статті – проаналізувати погляди окремих учених і наукових шкіл щодо професійних якостей викладачів вищої школи; виявити, які з них є найбільш значущими; скласти оптимальний портрет викладача вищого навчального закладу.

Ще в кінці XIX ст. П. Ф. Каптерев, видатний російський педагог і психолог, обґрунтував, що одним з важливих чинників успішності педагогічної діяльності є особистісні якості педагога. Він вказав на необхідність наявності в педагога таких якостей, як цілеспрямованість, наполегливість, працьовитість, скромність, спостережливість, причому особливу увагу він приділяв дотепності, ораторським здібностям, артистичності. До найважливіших якостей особистості педагога можна й потрібно зарахувати готовність до емпатії, тобто до розуміння психічного стану учнів, співпереживання й соціальної взаємодії. Науковці наголошують на значенні педагогічного такту, що є проявом загальної культури педагога та високого професіоналізму його педагогічної діяльності.

Праця педагога складна, важка й надзвичайно відповідальна. В. О. Сухомлинський, розмірковуючи про унікальність учительської професії, зазначав: “Працю педагога ні з чим не можна ні порівняти, ні зіставити. Ткач уже через годину бачить плоди своєї роботи. Сталевар через кілька годин радіє з вогненного потоку металу. Хлібороб, сіяч через кілька місяців милується колосками і жменю зерна, вирощеного в полі... А вчителеві треба працювати роки, щоб побачити предмет свого творіння, буває, минають десятиріччя, і ледве-ледве починає позначатися те, що ти замислив. Нікого так часто не відвідує почуття незадоволення, як учителя, ні в якому ділі помилки і невдачі не ведуть до таких наслідків, як в учительському”. Учителеві для якісного виконання своїх професійних функцій, виправдання довір’я суспільства щодо виховання молодого покоління необхідно мати добру фахову підготовку, яка залежить і від його особистих якостей. Професійна діяльність учителя ускладнюється ще й певними соціальними обставинами. Кожна людина в процесі задоволення своїх потреб прагне обрати кращі умови, чинники: відвідати театральну виставу за участю талановитих акторів, піти на прийом до кваліфікованого лікаря, замовити одяг у дизайнера високої кваліфікації. Батьки, які турбуються про те, щоб їхня дитина здобула якісну освіту, належне виховання, також прагнуть, щоб їхня дитина потрапила до рук професійно-компетентного педагога-вихователя, в якого будуть розвинуті професійно важливі якості.

У науковій літературі вживаються поняття: “професійно важливі якості”, “професійно значущі якості”, “професійно-психологічні якості”, “професійні якості”, “особистісні якості”. На нашу думку, вони синонімічні, оскільки багато авторів застосовують їх в одному й тому самому значенні.

Під час виконання людиною професійної діяльності цінують не тільки її професійні знання, вміння, а й професійні та особистісні якості, оскільки, як зауважує Л. Белова, “зростають вимоги не тільки до професійної підготовки, але й до особистісних якостей, здатних забезпечувати успіш-

ність адаптації та можливість самореалізації людини у світі, що швидко змінюється” [1, с. 79].

Завдання, що мають розв’язувати вчителі, вимагають від них високого рівня професійної підготовки, який може бути досягнутий лише за наявності певних особистісних якостей.

Як слушно зауважував Г. Мешко, “усі особистісні якості педагога тісно взаємопов’язані й однаково важливі. Проте провідна роль належить світогляду і спрямованості особистості, мотивам, що визначають її поведінку і діяльність. Ідеться про соціально-моральну, професійно-педагогічну і пізнавальну спрямованість педагога” [2, с. 29–30]. Серед найважливіших якостей дослідник виділяє інтерес до професії, педагогічне покликання, педагогічні нахили, педагогічний обов’язок і відповідальність, професіоналізм, педагогічну культуру, педагогічну майстерність, професійно-педагогічну компетентність, педагогічні здібності, професійно-педагогічний потенціал, педагогічну техніку, педагогічну творчість.

Так, на думку дослідниці К. Гнезділової, усі якості особистості варто поділяти на загальні (свідомість), моральні (відображення соціальної характеристики особистості), інтелектуальні (розумові), вольові та емоційні (саморегуляція особистості). Однією з важливих загальних якостей є суспільна спрямованість, компонентами якої є суспільно цінна мета, соціально значущі мотиви поведінки та діяльності, наявність переконань, ціннісні орієнтації тощо. До моральних якостей належать гуманізм, працелюбство, чесність, принциповість, відповідальність тощо. До інтелектуальних – усвідомленість діяльності, логічність, розсудливість, об’єктивність тощо. До вольових якостей можна зарахувати самостійність, дисциплінованість, відповідальність, незалежність, активність тощо [3, с. 151].

Щодо змісту поняття “професійно важливі якості” в науковій літературі існують різні думки. Так, Л. І. Цілінко зазначає, що під професійно важливими якостями (ПВЯ) зазвичай розуміють індивідуальні якості суб’єкта діяльності, які впливають на ефективність діяльності та успішність оволодіння нею [4, с. 327].

Дослідники Н. В. Алішева, А. С. Єгорова, Н. П. Реброва під професійно важливими якостями мають на увазі певні професійно значущі ознаки або параметри, за якими оцінюють ефективність і надійність людської ланки в системі “людина – машина”, “людина – знаряддя праці”. Автори вважають, що тільки із цієї загальної позиції можна розглядати професійно значущі якості, що характеризують організм і особу [5].

В. Л. Марищук тлумачить професійно важливі якості як певні динамічні риси особистості (які виражаються рівнем відповідних психічних та психомоторних процесів), а також фізичні якості, що відповідають вимогам професії людини й сприяють успішному оволодінню професією [6].

До важливих професійних якостей педагога А. К. Маркова [7]. зараховує ерудицію, цілепокладання, практичне й діагностичне мислення, інтуїцію, імпровізацію, спостережливість, оптимізм, винахідливість, передбачення та рефлексію, причому всі ці якості в цьому контексті розуміють

тільки в педагогічному аспекті. Професійно значущі якості особистості педагога у А. К. Маркової близькі до поняття “здатність”. Наприклад, “педагогічна спостережливість – здатність за виразними рухами читати людину, немов книгу” (перцептивні здібності).

Серед численних досліджень на особливу увагу заслуговує праця І. О. Зимньої “Педагогічна психологія”, яка слушно зазначає, що професійні характеристики педагога як суб’єкта педагогічної діяльності виявляються в їх сукупності, оскільки педагог як особистість, активний суб’єкт педагогічного взаємодії – це цілісна складна система [8, с. 159]. Розглядаючи педагога як суб’єкта діяльності, науковці виділяють професійно-педагогічні якості, які можуть бути дуже близькі до здібностей, й особистісні.

Аналізуючи професійно значущі якості педагога, відома дослідниця Л. М. Мітіна понад 50 особистісних властивостей педагога (як професійних якостей, так і власне особистісних характеристик). Серед них такі, як: вихованість, витримка й самовладання, гнучкість поведінки, гуманність, дисциплінованість, доброта, сумлінність, доброзичливість, любов до дітей, відповідальність, чуйність, політична свідомість, порядність, принциповість, справедливість, прагнення до самовдосконалення, чуйність тощо. Цей загальний перелік властивостей формує психологічний портрет ідеального педагога. [9, с. 19–20].

Н. Є. Скринник у своїх наукових працях відзначає такі важливі якості викладача, як емоційність; товариськість; ідейно-політична активність; пластичність поведінки; здатність розуміти учнів і керувати ними; досконале володіння методами викладання; емпатія; соціальна зрілість особистості [10]. У подальшому автор назвав такі значущі якості, як високий рівень розвитку інтелекту; комунікативні здібності й чарівність; здатність осмислювати важкі життєві та професійні ситуації; професійні інтереси й схильності; комунікативна вихованість і такт; організаторські здібності та готовність до лідерства; емоційна стійкість; обов’язковість, відповідальність і старанність; доброта; почуття гумору й дотепність.

Р. А. Міжеріков, М. Н. Єрмоленко до важливих якостей зараховують активність особистості, цілеспрямованість, врівноваженість, здатність не губитися в екстремальних ситуаціях, чарівність, чесність, справедливість, сучасність, педагогічний гуманізм, ерудицію, педагогічний такт, толерантність, дисциплінованість, педагогічний оптимізм, вимогливість, відповідальність, комунікабельність [11].

Американський психолог К. Роджерс, висловлюючи особисті міркування щодо викладання й навчання, зазначає такі якості: 1) повне прийняття або безумовне позитивне ставлення до особистості; 2) адекватне розуміння співрозмовника; 3) конгруентність, тобто здатність залишатися самим собою (надання свободи) [12].

Викладач ВНЗ завжди був вихователем, утім, сьогодні виховання має розумітися як взаємодія та співпраця викладачів і студентів у сфері їх спільного буття. Характер спілкування науково-педагогічних працівників зі студентами має бути гуманним, демократичним, враховувати традиції різ-

них народів, ґрунтуватися на загальнолюдських цінностях. Науково-педагогічні працівники під час організації та здійснення навчально-виховного процесу мають враховувати індивідуально-психічні якості студентів і намагатися їх усебічно розвивати; враховувати характер майбутньої діяльності студентів; намагатися активно взаємодіяти зі студентами; досягти свідомої участі студентів у навчально-виховній діяльності.

Проведене нами опитування студентів вищого навчального закладу, а саме Запорізького національного університету, дало змогу сформувати психолого-педагогічний портрет ідеального викладача. Студенти ідеальним викладачем назвали, насамперед, знавця навчального предмета й відповідної галузі науки, чесного, справедливого, гарного психолога, який зрозуміє іншу людину. При цьому студенти молодших курсів на перше місце ставили саме вміння зрозуміти студента, тоді як старшокурсники найбільше цінували компетентність. І це закономірно: складний період адаптації першокурсників до нових умов вимагає психологічної підтримки, надати яку може тільки викладач, котрий розуміє й поважає студента. Загалом аристократизм професорів, викладачів, кожного співробітника ВНЗ, від якого певною мірою залежить студент, особливо це стосується першокурсників, полягає в тому, щоб ніколи, ні за яких обставин не допустити замаху на суверенітет, особисту гідність студентів. Коли студент освоїться й навчиться вирішувати свої проблеми самостійно, він стає менш суворим в оцінюванні особистісних якостей викладача і більш вимогливим щодо його наукової компетентності.

За допомогою експертних оцінок та статистичної обробки даних нами було виявлено професійно важливі якості педагогічних працівників, які їм необхідні для успішного виконання професійної діяльності. Так, на першому етапі нашого дослідження нами було проведено анкетування 127 педагогічних працівників Запорізького національного університету, які мають стаж роботи від 5 до 10 років.

Ми запропонували педагогічним працівникам виокремити професійно важливі якості, які необхідні для виконання педагогічної діяльності у ВНЗ, та оцінити їх за десятибальною шкалою. У результаті розраховано середній бал, а професійно важливі якості ранжувались за ступенем значущості в професійній діяльності (див. табл.).

Таблиця

Професійно важливі якості педагога

№	Професійно важливі якості	Серед. показник	Ранг
1	Емоційно-вольові якості	6,64	5
2	Інтелектуальні	6,96	7
3	Комунікативні	6,94	6
4	Мислення	7,46	10
5	Моральні якості	7,32	9
6	Мотиваційні особливості	6,56	4
7	Психофізичні властивості	5,98	2
8	Розвинена пам'ять	6,22	3
9	Розвинена рефлексія	7,21	8
10	Увага та спостережливість	5,84	1

З наведених даних у таблиці випливає, що для педагогічних працівників найважливішими за ступенем (рангом) значущості є, передусім, мислення, моральні якості, розвинена рефлексія, інтелектуальні, комунікативні, емоційно-вольові якості, мотиваційні особливості, розвинена пам'ять, психофізичні властивості, увага та спостережливість.

Висновки. Отже, знання професійно значущих особистісних якостей сучасного педагога, їх роль у професійній діяльності сприяють прагненню кожного педагога до вдосконалення цих якостей, що в кінцевому підсумку приводить до якісних змін науково-педагогічної роботи викладача.

Подальші наукові дослідження доцільно присвятити вивченню основних шляхів професійно-психологічної підготовки та адаптації молодих викладачів ВНЗ.

Список використаної літератури

1. Белова Л. О. Виховна система ВНЗ: питання теорії та практики / Л. О. Белова. – Харків : Вид-во НУА, 2004. – 264 с.
2. Мешко Г. М. Вступ до педагогічної професії : навч. посіб. / Г. М. Мешко. – Київ : Академвидав, 2010. – 200 с.
3. Гнезділова К. М. Формування особистісних якостей майбутнього фахівця / К. М. Гнезділова // Вища школа України в умовах глобалізації та інтеграції : зб. матер. Всеукр. наук.-прак. конф. (27–28 березня). – Черкаси : Вид-во ЧНУ, 2008. – С. 150–152.
4. Цілінко Л. І. Особливості професійно-психологічної підготовки працівників спеціальних підрозділів міліції “Сокил”, “Беркут” / Л. І. Цілінко // Зб. наук. пр. Ін-ту психології ім. Г.С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка. – Київ, 2006. – Т. VIII. – Ч. 8. – 384 с.
5. Алишев Н. В. Развитие профессионально важных функций как одно из направлений совершенствования профессиональной подготовки учащихся профтехучилищ : сб. науч. тр. / Н. В. Алишев, А. С. Егоров, Н. П. Реброва. – Львов, 1983 – 79 с.
6. Марищук В. Л. Психологические основы формирования профессионально значимых качеств : автореф. дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.03 / В. Л. Марищук ; ЛГУ. – Львов, 1982. – 32 с.
7. Маркова А. К. Психология pracy педагога / А. К. Маркова. – Москва, 1993. – 224 с.
8. Зимняя И. А. Педагогическая психология : учебник для вузов / И. А. Зимняя – 2-е изд. доп., испр. и перераб. – Москва : Логос, 2000. – 384 с.
9. Митина Л. М. Учитель как личность и профессионал (Психологические проблемы) / Л. М. Митина. – Москва : Дело, 1994. – 215 с.
10. Скрынник Н. Е. Профессионально важные качества преподавателя высшей школы. – педагогический институт Южного федерального университета [Электронный ресурс] / Н. Е. Скрынник. – Россия, 2009. – Режим доступа: <http://www.pandia.org/text/77/334/61069.php>.
11. Мижериков Р. А. Общая и профессиональная педагогика : учеб. пособ. для студентов специальности “Профессиональное обучение” : в 2 кн. [Электронный ресурс] / Р. А. Мижериков, М. Н. Ермоленко ; под ред. В. Д. Симоненко, М. В. Ретивых. – Брянск : Изд-во Брянского государственного университета, 2003. – Режим доступа: <http://window.edu.ru/library/pdf2txt/448/56448/27211/page3>.
12. Роджерс К. Личные соображения относительно преподавания и учения / Карл Роджерс. – Москва, 1994. – 287 с.

Стаття надійшла до редакції 02.02.2015.

Тонне А. Ш. Профессионально важные качества педагога высшего учебного заведения

В статье исследуются профессионально важные качества педагога вуза. Рассматриваются существующие определения понятия “профессионально важные качества” и их виды. Представляются результаты опроса преподавателей вуза со стажем научно-педагогической работы от пяти до десяти лет о важности профессионально важных качеств педагога для успешного выполнения педагогической деятельности.

Ключевые слова: педагогический процесс, качества педагога, личностные качества, способности педагога, учебное заведение.

Tonne A. Professionally Important Qualities of Teachers of higher Educational Institution

In the scientific article the research of professionally important skills of a higher educational institution teacher is carried out. The author investigates a definition of the concept “professionally important skills” and their types in the scientific literature.

The specific character of pedagogical activity puts, as we have already noted, before the teacher a number of requirements to the teacher identity which are defined as professionally significant personal skills in pedagogical science. The last ones characterize the intellectual, emotional and strong-willed sides of the personality, influence significantly the result of professional and pedagogical activity and define the teacher individual style.

The author carried out the survey of higher educational institution teachers with an experience of scientific and pedagogical work from five to ten years, concerning importance of teacher professionally important skills for successful performance of pedagogical activity.

A higher educational institution teacher was always a tutor, however, today education has to be understood as interaction and cooperation of teachers and students in the area of their mutual being. Nature of communication of scientific and pedagogical workers with students has to be humane, democratic, consider traditions of the different people, and be based on universal values. Scientific and pedagogical workers during the organization and implementation of educational and pedagogical process have to consider students individual and mental traits and try to develop them comprehensively; to consider nature of students' future activity; to try to interact actively with students; to reach conscious participation of students in teaching and educational activity.

Key words: educational process, quality teacher, personality, ability of the teacher, school.